

FUTBOL HAKİM HAZIRLIĞINDA FİZİKİ, İDRAKİ VƏ PSİKO-SOSİAL YANAŞMA

Ə.K. Ağayev

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
aliyar.aghayev@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-1534-313X

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 15 sentyabr 2022

Dərc olunub: 27 dekabr 2022

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Məqalədə futbol oyun növündə hakimlik fəaliyyəti, gənc hakimlərin hazırlanması məsələsinin aktuallığı qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda ölkəmizdə yaşı bir əsrdən çox olan futbol ənənələri və müasir dövrün tələbləri əsasında hakim hazırlığının professional bir sahəyə çevrilməsinin zəruriliyi vurğulanmışdır. Tədqiqatda uzunmüddətli, müntəzəm təşkil olunan oyunlar, oyundakı çətin situasiyalarda düzgün qərar vermənin məsuliyyəti, izdiham, səs-küy, media və digər kütləvi informasiya vasitələrində verilən şərhlər və s. əsasında hakim fəaliyyətində səmərəliliyin azalmasına təsir edən istiqamətlər araşdırılmış, fiziki, idraki və psixoloji baxımdan yanaşmalar verilmişdir.

Açar sözlər: *futbol, hakimlər, fiziki dözümlülük, mütəxəssis hazırlığı, psixo-sosial yanaşma.*

Futbol ən qədim oyun növlərindən biri olmaqla, hər biri 11 oyunçu olmaqla iki komanda arasında sferik topla komanda şəkilində oynanılan idman növüdür. Dünyanın 200-dən çox ölkəsində 250 milyon futbolçu tərəfindən oynanılır və dünyanın ən populyar idman növü hesab edilir. Futbol rəqabət aparmaq, qələbəyə var qüvvəni sərf etməyi özündə əks etdirən ictimai əhəmiyyətə malik bir oyun növüdür. İstənilən oyun növündə olduğu kimi futbolda da müsir dövrün tələblərinə uyğun hakimlərin yetişdirilməsi günün əsas tələbidir.

XXI əsr yeni texnologiya əsri olub, elm və innovasiyanın inkişafı bütün sahələrdə olduğu kimi, futbol sahəsində də, yeni mütəxəssislərin, yarışları obyektiv və dəqiq qiymətləndirməyi bacaran hakimlərin formalaşmasını tələb edir. Futbol hakimləri öz vəzifələrinə görə

müxtəlif olur: oyunun komissarı, hakim inspektor, referi, köməkçi hakimlər (2 nəfər) və ehtiyat hakimi.

Baş hakim oyunun xronometristidir, əvəzətlərə, oyunçu zədələrinə və s. dayanandırılmalara görə itirilən dəqiqələri o, hissənin sonuna əlavə edə bilər. Əlavə vaxtın müddəti referinin səlahiyyətindədir. Yalnız baş hakim oyunu başa çatdırma bilər. Hakimin əlavə iki köməkçisi olur, onlar müəyyən vəziyyətlərdə (topun meydana çıxdığı zaman, hakim baş vermiş hadisədən uzaqda olanda və s.) hakimə məsləhət verə bilərlər, lakin köməkçi hakimlərin qərarları həlledici deyil və əsas hakim köməkçilərinin məsləhətlərini dinləməyib, öz bildiyi kimi qərar verə bilər. Həmçinin yüksək səviyyəli turnirlərdə hakimin 4 köməkçisi ola bilər, dördüncü hakim komandalarda texniki sahələrinə nəzarət edir və inzibati vəzifələrdə əsas hakimə köməklik edir.

Müasir dövrdə futbol hakimləri ayda 5-6 oyuna hakimlik edir ki, bu da il ərzində təxminən 50 oyun deməkdir. Hakimlərə olan müasir tələblər – fiziki hazırlıq, nəzəri bilik və bacarıq, psixoloji sabillik hakim hazırlığında daimi ardıcıl hazırlıq prosesini zəruri edir. Qısa və sürətli dəyişən oyun vəziyyətlərində hakimin dəqiq və sürətli qərar vermə bacarığı, onun məsuliyyətliliyi, fiziki və psixoloji baxımdan güclü olması səhvlərin minimum olması deməkdir.

Ümumilikdə, futbolun gələcək inkişafında hakimliyin rolu danılmazdır. Bir sözlə, yaxşı futbol təqdim etmək üçün, yaxşı hakimə hər zaman ehtiyac duyulur. Futbolda oyun qaydaları, oyunçular, məşqlər, zədələrin qarşısının alınma xüsusiyyətləri dəyişdikcə, yeni elit komandalarda formalaşması özlüyündə hakimlərdən gözləntiləri artırır. Yeni texnologiyaların idmana gətirdiyi böyük transformasiyanın təsiri ilə daha çox məlumatların toplanması, təhlili

və hadisələrin daha yaxşı başa düşülməsinə səbəb olur.

Azərbaycanda peşəkar futbol hakimlərinin hazırlığı günün əsas tələbidir.

Müasir dövrdə dünyada və ölkəmizdə ən çox maraq yaradan idman növlərindən biri də futboldur. Azərbaycanda futbol ənənələrinin inkişaf tarixi bir əsrdən artıqdır. Belə ki, ilk dəfə 1911-ci ildə Azərbaycanda ilk futbol çempionatı keçirilmişdir. Ələkbər Məmmədov, Tofiq Bəhramov, Eldar Əzimzadə kimi dünya şöhrətli hakimləri olan Azərbaycan futbolu müasir dövrdə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. 1992-ci ildə AFFA – Azərbaycan Futbol Federasiyaları Assosiasiyası yaradılmışdır. 1994-cü ildə isə Azərbaycan Futbol Federasiyası FİFA VƏ UEFA-nın sıralarında daxil edilmişdir. Ölkəmizdə futbolun yüksəlişi, futbolçuların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Müstəqillik illərindən sonra bu sahəyə ümumilli lider Heydər Əliyev xüsusi diqqət ayırmış, bu siyasi kursun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev futbolun tərəqqisini dövlət gənclər siyasətinin prioritet istiqaməti kimi qiymətləndirmişdir. Futbol sahəsinin inkişafı baxımından diqqət çəkən əsas məsələlərdən biri 2005-2015-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında futbolun inkişaf proqramının təsdiqi və həyata keçirilməsi idi [1].

Ölkəmiz üçün futbol idman növü olmaqla yanaşı, rəqabət və yarışlarda azarkeşlik kimi istiqamətlərin önə çıxması ilə böyük investisiya axını deməkdir. Xüsusilə, idman azarkeşlərinin çox maraq göstərdiyi futbolda sponsorluqların artması, yüksək transfer qiymətləri, beynəlxalq yarışlarda əldə olunan nəticələr klubların əldə etdiyi gəlirlərlə azarkeş sayı arasında əlaqə, informasiya kanallarının, mediyanın rolu sahə üzrə böyük rəqabət formalaşdırıb. Bu rəqabət özü ilə birlikdə verilən hər bir hakim qərarı ilə əlaqədar cəmiyyətdə uzun müddətli oyuna müvafiq müsbət və mənfi şərhlərin, mübahisələrin formalaşmasına da səbəb olur. Belə ki, oyun nəticəsində hər hansı səhv qərarın verilməsi, sponsor və oyun şərhçilərinin hakimləri günahlandırması ilə böyük bir rezonans yaradır.

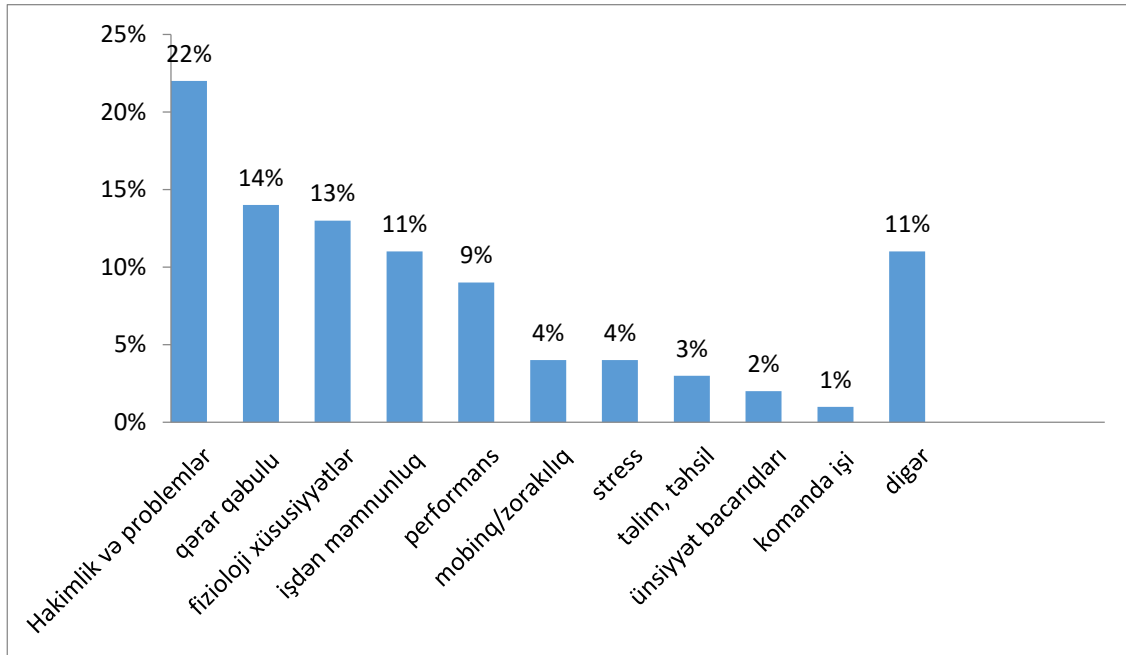
Futbol hakimliyi ilə əlaqədar Türkiyə Respublikasında yazılan elmi əsərlər üzrə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, mediada ən çox diqqət edilən məsələlər “hakimlər və üzləşdikləri çətinliklər” (22%), hakimin qərar verməsi (1%), fizioloji xüsusiyyətləri (13%) və s. olmuşdur. Futbol hakimlərinin bilik səviyyəsi, komdanda işi, stresi idarə etməsi və s. kimi mühüm məsələlər isə diqqətdən kənar qalır. Məhz bu baxımdan bir çox futbol hakimləri oyun öncəsi və oyun sonrası kifayət qədər mediadan uzaq qalmağa çalışırlar. Tədqiqatlar göstərir ki, bu gün uğurlu hakim meyarları, komanda işi, peşəkar hakimlik kimi istiqamətlərdə araşdırmalara daha çox diqqət edilməli, məlumatların təhlili baxımından müxtəlif metodlardan istifadə etməklə, keyfiyyətli tədqiqatlar formalaşdırılmalıdır.

Futbol hakimliyinin digər ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də professional bir sahəyə çevrilməsi, mütəxəssislərin hazırlanması, hakimlərin düzgün təhsili, hazırlığı, yeni mükəmməl təlim-tədris plan və proqramlarının hazırlanması dövrün əsas tələbidir. Azərbaycanda 2020-2021-ci il mövsümü üzrə təhlil göstərir ki, ölkədə ümumilikdə 190 hakimdən 152-si hakim, 23-ü hakim – inspektor, 15-i AFFA nümayəndəsidir [2, s.118]. Hal-hazırda ölkəmizdə FİFA və UEFA peşəkar futbol hakimləri və gənc futbol hakimləri üçün də hakimlik seminarları təşkil edir.

Hakimlik seminarları üzrə əsas tələblər adətən aşağıdakı xüsusiyyətləri özündə əks etdirir:

- yaş həddi 18-30;
- fiziki və psixoloji baxımdan sağlam, atletik olmalı;
- orta, texniki və ya ali təhsilli olması;
- ən azı ana dilində sərbəst oxuma və yazmaq bacarığına malik olmalı və s.

Adətən belə seminarlarda yaş, sağlamlıq, fiziki və psixoloji baxımdan dözümlülük və s. göstəricilərə əsasən seçilən gənclərə futbol oyun qaydaları, oyunları təhlil etmə üzrə biliklər, hakimlikdə psixososyal yanaşma, əməkdaşlıqlar öyrədilir.

Ümumiyyətlə, hakim kimi yetişmək istəyən gənc futbol oyun qaydaları əsasən FIFA (Beynəlxalq Futbol Assosiasiyaları Federasiyası), UEFA (Avropa Futbol Assosiasiyaları Birliyi), İFAB (Beynəlxalq Futbol Assosiasiyaları Şurası) tərəfindən hazırlanan qaydaları bilməlidir. Eyni zamanda, hakimlikdə psixososial yanaşma, oyunun idarə edilməsi, hakimlik psixologiyası, ünsiyyət bacarığı, mübahisəli vəziyyətlərin və stresin idarə edilməsi, etik münasibətin gözlənməsi, xüsusilə izdiham, sıxlıq olan oyunlarda izləyici təzyiqi altında doğru zamanda düzgün qərar alma kimi zəruri bilik və bacarıqların öyrədilməsi əsas məsələlərdəndir. Hakim qərarlarının oyun anından və oyundan sonra yeni texnologiyanın tətbiqi ilə dəfələrlə yoxlanması, məlumatların təhlili hakimdən saniyəlik və bəzən saniyədən də qısa anlarda oyunda yaranan vəziyyətə uyğun düzgün qərar vermək bacarığı tələb edir. Odur ki zamanın tələbinə uyğun hakimlərin yetişdirilməsi, ölkəmiz üçün idmançıların yetişdirilməsi qədər vacibdir.

Beynəlxalq təcrübənin təhlili göstərir ki, hakim hazırlığını qısa müddətli biliklərin verilməsi ilə formalaşdırmaq mümkün deyil. Müəyyən seminarlar və kurslar müəyyən bilik bazası formaşadırsa da, sahə üzrə mütəxəssis olmaq bilik və bacarıqların daim artırılması ilə birbaşa bağlıdır. Almaniya, İtaliya, İspaniya,

İngiltərə, Rusiya, Ukrayna və s. xarici ölkələrdə xüsusi futbol hakimi hazırlığı ilə məşğul olan məktəblər, mərkəzlər var. Bu məktəblərdə futbol hakimi hazırlığı 4 il müddətinə qədər aparılır. Məktəbə qəbul zamanı həm nəzəri və həm də fiziki hazırlıq səviyyəsi yoxlanılır.

Hakim hazırlığı bilik və bacarıqların əldə olunması ilə yanaşı yüksək fiziki dözümlülük tələb edir ki, bu işə daimi məşqlərin zamanında və qaydalı aparılması ilə də birbaşa əlaqəlidir. Sahə üzrə tədqiqat aparmış rusiyalı alimlər A.B. Попов, В.С. Васильева, А.А. Бобрищев öz tədqiqatında qeyd edir ki, futbol oyununun idarəsində hakimlərin sürət dözümlülüyü onların peşəkar fəaliyyətində xüsusi rol oynayır [5]. Hakimlərin fiziki dözümlülük göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasında sistemli məşqlər, bədən tərbiyəsi vasitələrindən istifadə, fərdi tapşırıqların yerinə yetirilməsi, hakimlərin yaş və hazırlıq xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruridir.

Təhlillər göstərir ki, yüksək fiziki hazırlığa və iş qabiliyyətinə malik olan hakimlərdə də müəyyən müddətdən sonra uzunmüddətli və intensiv fəaliyyət iş qabiliyyətinin səmərəliliyini azaldır. Məhz bu baxımdan fiziki hazırlıq üçün fizioloji ehtiyatların artırılması labüddür.

Futbol hakimlərinin fəaliyyətində zəruri olan digər istiqamət psixo-sosial yanaşma ilə birbaşa bağlıdır. Məlumdur ki, mütəmadi keçirilən oyunlar, futbol hakimlərinin oyun idarəsi ilə bağlı yazılan müsbət və ya mənfi şərhələr, izdihamla keçirilən yarışlar, eyni zamanda qərar vermənin məsuliyyəti oyun zamanı hakim psixoloji vəziyyətinə ciddi təsir göstərə bilər. Yaranan narahatlıq və yorğunluq isə orqanizmdə gərginlik yaradır, səmərəli fəaliyyət baxımından düzgün istirahətin təşkilini aktuallaşdırır. Belə ki, uzunmüddətli xroniki stress, emosional və iradi gərginliklər orqanizmdə ciddi narahatlıqlar – ürək dərəcəsinin və əzələ tonusunun artması, gözlərdə narahatlıqlar və s. formalaşdırır. Gərginlik və stresin azaldılması baxımından fiziki, mental və emosional üsullardan istifadə edilir, düzgün qidalanma, fiziki aktivlik, yuxu balansının qorunması (8 saat), nəfəs məşqləri, meditasiya və s. istiqamətlər nəzərdən keçirilir. Digər tərəfdən idman ilə psixologiya elmi arasında qarşılıqlı əlaqənin təhlili göstərir ki, zamanla həm oyunçular, həm məşqçilər, həm də hakimlərdə formalaşan stress, gərginlik vəziyyətinin azaldılması üzrə sahə üzrə mütəxəssislərə müraciət edilməlidir.

Ümumilikdə, mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda futbol hakimlərinin hazırlığı son dövrdə diqqət mərkəzində saxla-

nılan mühüm istiqamətlərdəndir. Bu sahədə mütəxəssis hazırlığının təkmillədirilməsi, müasir dövrün tələbinə uyğun təlim və təhsilin verilməsi isə zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. **AFFA Azərbaycan Futbolu** – 100, Bakı 2011.
2. **AFFA İllik hesabat**, Bakı 2021.
3. **İsmayılov T.M. İdman və psixologiya**. Bakı 2016, 184 s.
4. **Иванов А. Психология чемпиона**. Работа спортсмена над собой Спорт, 2016.
5. **Попов А.В., Васильева В.С., Бобрищев А.А. Психолого-педагогические условия, необходимые для организации самостоятельной физической тренировки судей по мини-футболу с использованием индивидуальных заданий**, Научно-теоретический журнал “Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта”, 2017.
6. **Gündoğdu F. Futbol hakemliği ile ilgili makaleler üzerine bir içerik analizi**. SPORMETRE Beden eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2021, s.199-210
7. <https://www.affa.az/index.php/affa-haqqnda/hesabatlar/203>

ФИЗИЧЕСКИЙ, КОГНИТИВНЫЙ И ПСИХОСОЦИАЛЬНЫЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ ФУТБОЛЬНЫХ СУДЕЙ

А.К. Агаев

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
aliyar.aghayev@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-1534-313X

Аннотация. В статье рассматривается деятельность судейства в футбольном матче, важность подготовки молодых судей. При этом подчеркивается необходимость превращения подготовки судей в профессиональной сфере, основанной на вековых футбольных традициях нашей страны и требованиях современной эпохи. В исследовании изучается ответственность за принятие правильных решений в сложных игровых

ситуациях и воздействия скопления людей, шума, комментариев в средствах массовой информации и др., а также другие направления, влияющие на снижение эффективности в судейской деятельности: физические, когнитивные и психологические подходы в долгосрочном периоде.

Ключевые слова: футбол, судьи, физическая выносливость, профессиональная подготовка, психосоциальный подход.

USING OF GERUND IN ENGLISH AND WAYS
OF TRANSLATING IT INTO AZERBAIJANI

A.K. Agayev

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
aliyar.aghayev@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-1534-313X

Annotation. The article is recommended the activity of refereeing in the football game, the importance of training young referees. At the same time, the need to turn referee training into a professional field based on the more than a century-old football traditions in our country and the requirements of the modern era is emphasized. In the study, the responsibility of making the right decisions in difficult situations in the game and the impacts of

crowds, noise, comments made in mass media, etc and other the directions affecting the decrease in efficiency in the referee's activity are investigated and physical, cognitive and psychological approaches are given in long-term period.

Keywords: *football, referees, physical endurance, specialist training, psycho-social approach.*